

Wiesław Sroczyński

Polska Akademia Nauk

Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią w Krakowie

Waloryzacja brzegów karpackich jezior zaporowych w aspekcie użytkowania turystyczno-rekreacyjnego

Wprowadzenie

Ocena atrakcyjności zbiorników zaporowych dla turystyki i rekreacji jest rzeczą trudną z uwagi na wielość zachowań turystyczno-rekreacyjnych oraz ich sezonowy charakter. Są to akweny realizujące w pierwszej kolejności zadania gospodarki wodnej, a jednocześnie stanowiące bazę dla różnych form rekreacji na wolnym powietrzu, tak czynnej, jak i biernej. Ruch turystyczny ogranicza się zasadniczo do sezonu wiosenno-letnio-jesiennego (wegetacyjnego), ze zdecydowaną przewagą lata. W zimie stają się trudno dostępne i niebezpieczne, z uwagi na występujące w tym czasie niskie stany wody oraz oblodzenie.

Linia brzegowa górskich jezior zaporowych nie ma charakteru stałego, lecz podlega ciągłym zmianom wynikającym z prowadzonej gospodarki wodnej. Można wskazać szereg cech utrudniających wypoczynek nad wodą, wśród których wymienić należy:

- duże sezonowe wahania stanu wody;
- aktywne morfodynamicznie brzegi oddzielone od lądu urwiskami klifowymi;
- „martwe” platformy przybrzeżne rozpościerające się wokół akwenów przy niższych stanach wody;
- dokuczliwe zamulenie;
- dryfujące drewno zalegające w strefie brzegowej (nierazko również odpady);

występują również zatopione pnie, odziomki drzew, a nawet pozostałości dawnego zagospodarowania.

Typologie zachowań turystyczno-rekreacyjnych obejmują ponad 50 popularniejszych kategorii (Krzymowska-Kostrowicka 1997). Zdaniem autora, formy zachowań turystyczno-rekreacyjnych nad zbiornikami karpackimi (obcowania z wodą) w sezonie letnim można zgeneralizować do 6 niżej wymienionych stylów (Sroczyński 2006 – nieco zmienione):

- „plażowanie” – wypoczynek pod otwartym niebem, w ścisłym związku z „dobrą” pogodą, ograniczony zasadniczo do słonecznej pory dnia;
- „biwakowanie” – całodobowy pobyt w bliskim otoczeniu akwenu, bez korzystania ze stałej bazy noclegowej; biwakowanie jest ściśle związane z plażowaniem, a często również z uprawianiem wędkarstwa;
- „aktywna turystyka wodna” – połączenie aktywnych form wypoczynku na wodzie i nad wodą z biwakowaniem (w szczególności całodobowe rejsy żeglarskie i spływy kajakowe);
- „bezkrwawe łowy” – szczególna forma turystyki aktywnej, a zarazem poznawczej, obejmująca obserwowanie dzikich zwierząt w naturze, a także ich tropów i śladów, nagrywanie głosów, fotografowanie¹;
- „wędkarstwo” – amatorski połów ryb wraz z jego swoistą subkulturą;
- „drugie domy” – wypoczynek na własnej działce, zwykle w gronie rodzinnym;

wśród typowych form wypoczynku dominują prace gospodarskie w obejściach, amatorska uprawa roślin, zajęcia hobbystyczne i in.

Kryteria oceny atrakcyjności i użyteczności brzegów dla turystyki i rekreacji

Na atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną obrzeży akwenu składają się walory estetyczno-krajobrazowe i poznawcze oraz walory użytkowe. Przy waloryzacji brzegów konieczne jest uwzględnienie nie tylko stosunkowo wąskiej strefy „woda-ląd”, ale również pasa wód przybrzeżnych i zaplecza brzegu. O walorach użytkowych brzegów decydują w pierwszym rzędzie: morfodynamika (abrazja, powierzchniowe ruchy masowe), zamulenie, dostępność od strony wody, dostępność od strony lądu, odporność na erozję, odporność szaty roślinnej na użytkowanie rekreacyj-

¹ To forma przyszłościowa, powoli zyskująca na popularności również w Polsce.

ne, zdolność do regeneracji po okresach „przeciążenia”, bezpieczeństwo zdrowia i życia (występowanie i skala zagrożeń) i in. Walory użytkowe wód przybrzeżnych zależą w oczywisty sposób od ich jakości („czystości”) oraz charakteru dna. Istotne cechy zaplecza brzegu to m.in. sposób użytkowania ziemi, dostępność komunikacyjna, infrastruktura turystyczno-rekreacyjna, ograniczenia wynikające z prawnej ochrony przyrody i praw własności, itp. (Sroczyński 2006). O walorach wizualno-poznawczych decydują m.in.: fizjonomia brzegu (atrakcyjność wizualna, malowniczość wybrzeża), mozaikowość form brzegowych, georóżnorodność (atrakcje przyrody nieożywionej), bioróżnorodność (atrakcje przyrody ożywionej), atrakcje krajobrazu kulturowego. Różne kategorie turystów mają odmienne potrzeby i preferencje dotyczące walorów środowiskowych (tab. 1).

Tab. 1. Preferowane walory środowiska w zależności od stylu zachowania nad wodą

Styl „obcowania z wodą”	Walory środowiska		
	użytkowe	wizualne	poznawcze
Plażowanie	+++	++	+
Biwakowanie	+++	++	++
Aktywna turystyka wodna	+	+++	+++
„Bezkrwawe łowy”	+	++	+++
Wędkarstwo	++	++	+
„Drugie domy”	+++	++	+

Skala ważności walorów: +++ bardzo ważne; ++ ważne; + drugoplanowe

Źródło: opracowanie własne.

Typologia brzegów karpackich jezior zaporowych

Do ogólnej kwalifikacji atrakcyjności (przydatności) strefy brzegowej jezior zaporowych dla potrzeb użytkowania turystyczno-rekreacyjnego można posłużyć się metodą fizjonomiczną, intuicyjną, bezpunktową, łączącą typy form brzegowych z oceną atrakcyjności dla różnych form rekreacji (tab. 2). Jest to metoda, a raczej technika badawcza, bazująca na percepcji wizualnej, należąca do grupy tzw. technik postaciowych (Krzyszowska-Kostrowicka 1997). Ocena jest dokonywana na podstawie całościowego obrazu, który dopiero później może być dokładniej analizowany, dzielony na części wyróżniane na podstawie wiedzy czy upodobań. Metoda może być z powodzeniem stosowana w odniesieniu nie tylko do zbiorników istniejących (ocena), lecz również projektowanych (prognoza). Przy zastosowaniu proponowanych kategorii można porównywać atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną akwenów, a także oszacować naturalną pojemność rekreacyjną środowiska trafniej, aniżeli metodami wskaźnikowymi, odnoszącymi się do powierzchni (Sroczyński 2006).

Tab. 2. Typologia brzegów karpackich jezior zaporowych z punktu widzenia warunków użytkowania turystyczno-rekreacyjnego

Typ	Charakterystyka opisowa	Preferowane kierunki użytkowania turystyczno-rekreacyjnego
Urwiska skalne	strome urwiska z wychodniami skalnymi, miejscami pionowe lub prawie pionowe, zazwyczaj graniczące z głębią; brzegi praktycznie niedostępne zarówno od strony lądu, jak i od strony wody	miejsca o wybitnych walorach widokowych, częsty cel wycieczek wodnych i lądowych; mało przydatne dla innych form aktywności turystyczno-rekreacyjnej (zaleca się pozostawianie ich w „dzikim” stanie)
Brzegi mało gościnne	wybrzeża abrazyjno-akumulacyjne strome z wąską, aktywną morfodynamicznie platformą brzegową i utrudnionym dostępem zarówno od strony lądu, jak i od strony wody	aktywne formy obcowania z wodą – wędkarstwo, wędrówki wodne, ograniczona możliwość wędrówek przelajowych wzdłuż wybrzeży (poza okresami wysokich wodostanów)
Brzegi gościnne	wybrzeża abrazyjno-akumulacyjne łagodne, z dobrze wykształconą platformą brzegową i dogodnym dostępem do wody; poza okresami ekstremalnie wysokich stanów wody istnieje możliwość plażowania, kąpeli oraz wędrówek	dogodne warunki dla masowego wypoczynku nad wodą w szczególności plażowania, biwakowania, urządzenia kąpielisk
Brzegi namuliskowe	wybrzeża płaskie, namuliskowe, głównie w cofce zbiornika, często grząskie, podtapiane lub zatapiane przy wyższych wodostanach	miejsca atrakcyjne dla miłośników przyrody i amatorów wędkarstwa; dla przeciętnego odbiorcy mało interesujące z uwagi na utrudniony dostęp do wody, zamulenie brzegów, plagi komarów itp. (utrudnienia te należy uważać za korzystne, z uwagi na ochronę wysokich walorów przyrodniczych)
Brzegi typu rzeczno-	odcinki przyujściowe dużych dopływów, o charakterze naturalnych podtapianych	partie kamieńca i progi skalne przy ujściach rzek są często wykorzystywane przez wczasowiczów do plażowania, a występujące gdzieś głębsze miejsca („baniory”) umożliwiają kąpiel; dobre warunki dla uprawiania wędkarstwa tradycyjnego i muchowego
Brzegi technogeniczne	wybrzeża technogeniczne – urządzone pod kątem konkretnych funkcji	brzegi umocnione mogą stanowić element zagospodarowania turystycznego (co w miejscach tłumnie uczęszczanych przez ludzi może być „złem koniecznym”); inne rodzaje umocnień na ogół utrudniają dostęp do wody i pogarszają estetykę

Źródło: opracowanie własne.

Ocena antropizacji brzegów

O antropizacji brzegów decyduje suma form i innych przejawów degradacji środowiska (Sroczyński 2006). Jest ich wiele i nie można ich wyrazić jednym wspól-

Tab. 3. Tabela klas do oceny antropizacji brzegów

Klasa antropizacji	Cechy wyróżniające
(I) brzegi półnaturalne	brzegi bez zauważalnych śladów obecności człowieka, takich jak ślady wysiadania z łodzi, czy też wydeptane ścieżki – zarówno nad wodą, jak też w bliskiej części lądu (zazwyczaj są to niedostępne brzegi szuwarowe, wikliniska, itp.)
(II) brzegi mało przekształcone	brzegi niezabudowane i rzadko odwiedzane przez ludzi, kształtowane głównie przez procesy półnaturalne, jak abrazja; rzadka sieć ścieżek słabo zaznacza się w terenie; stanowiska wędkarskie nieliczne i nieurządzone; rzadkie ślady po ogniskach, na ogół bez wypalenia darni; niewielka ilość śmieci, głównie naniesionych przez wodę
(III) brzegi wyraźnie przekształcone	brzegi oddalone od zabudowy, ale licznie odwiedzane, wykorzystywane też do plażowania; liczne ślady wydeptywania (często do „gołej” ziemi); wypalone kręgi darni po ogniskach; wyraźne ścieżki wędkarskie wokół zalewu i liczne ścieżki dojściowe; urządzone stanowiska wędkarskie (platformy, wiaty); zdarzają się miejsca „dzikiego” biwakowania; brzegi są zaśmiecone, okoliczne zarośla zanieczyszczone fekaliami
(IV) brzegi znacznie przekształcone	brzegi niezabudowane lub z rzadką zabudową, głównie letniskową, w sezonie tłumnie odwiedzane przez ludzi, po sezonie – przez wędkarzy; „dzikie”, zwyczajowe kąpieliska i biwaki; sezonowe pola namiotowe i kempingi; brzegi graniczące z działkami rekreacyjnymi, zabudową zagrodową; w strefie pojawiają się murawy dywanowe, uprawy oraz liczne kenofity
(V) brzegi skrajnie przekształcone (zantropizowane)	brzegi sztuczne (umocnione) i inne bardzo znacznie przeobrażone przez człowieka: plaże publiczne, przystanie, brzegi „prywatne” ze sztucznymi tarasami, nasadzeniami obcych gatunków roślin, masywnymi ogrodzeniami itp.; blisko brzegów znajdują się ekspozowane krajobrazowo obiekty kubaturowe, agresywnie oświetlone, hałaśliwe

Źródło: Sroczyński (2006).

nym mianem. Istotna jest nie tylko suma cech, ale też interakcje oraz wrażliwość środowiska (jego „odpowiedź”), wynikająca z warunków miejscowych. W takiej sytuacji, odpowiedniejsze od ocen o charakterze analitycznym „od szczegółu do ogółu” są oceny opisowe o charakterze kwalifikującym (tab. 3). Formułując kryteria takiej oceny, za punkt wyjścia przyjęto brzeg półnaturalny, bez zauważalnych śladów degradacji spowodowanej działalnością człowieka. Wydzielenia następujących,

gorszych klas, polegały na wyszukiwaniu kolejnych form degradacji, coraz bardziej agresywnych wobec środowiska przyrodniczego. Kwalifikacja taka może być traktowana jako klasyczny szereg bonitacyjny, dla którego skala została ustalona metodą „różnicowania”, wyszukiwania odchyleń od „ideału” (Bartkowski 1986).

Podsumowanie

Klasyfikowanie i waloryzowanie brzegów jezior zaporowych ma duże znaczenie, zwłaszcza dla planowania przestrzennego oraz ocen i prognoz środowiskowych. Próby stworzenia jednolitej, uniwersalnej klasyfikacji brzegów rekreacyjnych zbiorników wodnych nie dały dotąd zadowalających rezultatów. Osiągnięcie takiego celu nie wydaje się możliwe, przede wszystkim z uwagi na wielość zachowań turystyczno-rekreacyjnych oraz ich sezonowy charakter. Klasyfikacje powinny być raczej ukierunkowane na konkretny cel praktyczny.

Literatura

- Bartkowski T., 1986, *Zastosowania geografii fizycznej*, PWN, Warszawa.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1997, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, PWN, Warszawa.
- Sroczyński W. (red.), 2006, *Studium form i mechanizmów degradacji środowiska w systemach rekreacyjnych brzegów jezior zaporowych południowo-wschodniej Polski*, Wyd. IGSMiE PAN, Kraków.